

Ősz Sándor Előd¹

Szemtanú beszámolója Dávid Ferenc temetéséről²

Dávid Ferenc az erdélyi reformáció egyik legjelentősebb személyisége: egyház-szervező, teológus, a hazai felekezeti képződés alakítója és katalizátora. Személye évszázadokon keresztül megosztotta a felekezetek közvéleményét. Ez a megosztottság elsősorban élete végének leírásában érhető tetten: az unitáriusok a passiótörténetre emlékeztető fordulatokkal írják le elítélését, bebörtönzését és kivégzését, a háromság hívő, elsősorban római katolikus leírásokban az eretnekek dicstelen halálának toposzait (az eleven test megrothadása, démonok kízásai stb.) olvassuk.³ Biográfiáját legutóbb Balázs Mihály foglalta össze terjedelmes esszészerű (jegyzetek nélküli) tanulmányban.⁴

Ezt a biográfiát, illetve a haláláról szóló narratívát egészíti ki egy nemrég talált marginália, amit az alábbiakban fogunk ismertetni.

¹ Ősz Sándor Előd (Gyergyószentmiklós, 1982) az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár munkatársa. Érdeklődési területei: az Erdélyi Református Egyház kora újkori szervezete és működése, református iskolatörténet, református lelkészek és tanítók életpályája, 16–17. értelmiségiek könyves műveltsége, a reformátorok teológiájának hazai recepciója. E-mail-címe: oszelod@proteo.hu

² A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai Ösztöndíja (BO/00083/22/2) támogatta.

³ Kovács Sándor, „Dávid Ferenc az emlékezet és a felejtés határán”, in *A reformáció emlékezete. Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, szerk. SZÁRAZ Orsolya, FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018), 156–167., 156–164.

⁴ BALÁZS Mihály, „Dávid Ferenc életútja”, *Keresztény Magvető* 114., 2. sz. (2008): 173–202.

A hordozó kötet

A Román Akadémia Kolozsvári Fiókja Könyvtárának egyik fontos gyűjteménye,⁵ a kolozsvári Királyi Lyceum könyvtára őrzi két, Bázelen kiadott egyháztörténeti kiadvány kolligátumát: Wolphgang Musculus egyháztörténeti szöveggyűjteményét és Josephus Flavius *A zsidók története* című munkájának latin nyelvű kiadását (jelzete C 56484–56485).⁶

A két művet 1559-ben kötötték kapcsos reneszánsz bőrkötésbe. A kötés meglehetősen épen fennmaradt, kapcsai épek, és rendeltetésszerűen használhatóak. A kötés első tábláján található A S T / 1559 supralibros monogramja Andreas Sandor Thordensis azt a Tordai Sándor András (1529?–1579) fedí, aki Tordán született, 1555 és 1559 között, hozzávetőlegesen másfél évnyi megszakítással Wittenberg egyetemén tanult. Hazatérése után Tordán volt lelkész, majd 1568 előtt Dévára került. 1568-ban részt vett a szentháromság kérdését tárgyaló – hitvitának is nevezett – gyulafehérvári zsinaton. 1577 júniusában a szentháromság-hívó magyar superintendens (Erdélyi Református Egyház) püspökévé választották. 1579-ben halt meg.⁷ Könyvtárának eddig két darabját, egy Eberkalendáriumot és egy Nauclerus-krónikát ismertük. Mindkét kötet számos értékes adattal egészíti ki biográfiáját.⁸ Az utóbbi hónapokban – a fent említett corpussal együtt – hat kötet került elő bibliotékájából, ezeket későbbi tanulmányunkban fogjuk részletesen ismertetni.

Valószínűleg Tordai Sándor András halála után került Dévai Arany Mihályhoz, aki 1581-ig birtokolta. Dévai Aranyt valószínűleg Tordai Sándor tanítványának tekinthetjük. Az ismertetett kötet bejegyzéseiből tudjuk, 1581-ben Déván tartózkodott. Tanulmányait szülőhelyén végezhetette. Geszti Ferenc végrendeletéből tudjuk, hogy a 16. század végén a helyi iskolaépülethez négy „kam-

⁵ A gyűjtemény reformáció-korabeli kiadványairól lásd: Ősz Sándor Előd, „Reformátorok művei a kolozsvári Királyi Líceum könyvtárában”, in *Hagyomány, Identitás, Történelem 2022*, szerk. Kiss Réka, Lányi Gábor (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2023), 45–56.

⁶ Wolphgang MUSCULUS, szerk., *Ecclesiasticae Historiae autores* (Basileae: Hieronymus Frobenius, 1557) – VD16 E 4280 + Josephus FLAVIUS, *Antiquitatum Iudaicarum libri XX* (Basileae: Hieronymus Frobenius, 1554) – VD16 J 962. Jelzete: C 56484–56485.

⁷ Ősz Sándor Előd, „Tordai Sándor András. Az erdélyi reformátusok harmadik püspöke”, *Református Szemle* 94., 3. sz. (2004): 199–211.

⁸ Ősz Sándor Előd, „Tordai Sándor András erdélyi református püspök két könyvéről”, in BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, LUFFY Katalin és SZÁRAZ Orsolya, szerk., *In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére* (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016), 315–324.

rácska” (ma bentlakásnak mondanánk) tartozott, tehát nemcsak a város gyermekeit tanították itt.⁹ 1588-tól Vizaknán volt lelképásztor,¹⁰ 1602 januárjában szülővárosának eklézsiájában szolgált. Báthori Zsigmond ekkor mentesítette saját házat minden adó és szolgálat alól. Az oklevél utal arra, hogy a házat korábban Báthori Kristóf is ellátta privilégiumokkal.¹¹ (1593-ból ismerjük Geszti Ferenc Arany György és Arany Ferenc nevű jobbágysait, ők valószínűleg a mi Mihályunk rokonai lehetnek.¹²)

Dévai Arany Mihálytól – valamikor 1581 után – bizonyos Pesti Mihály vásárolta meg. A kötet visszakerülhetett Aranyhoz, ugyanis 1593-ban Pesti ismételtén megvásárolta tőle.¹³ Pesti Mihályról ezidáig semmiféle adat nem került elő. Kézírása alapján iskolázott ember lehetett.

A kötet bejegyzői között szerepel bizonyos Szentmártoni Bálint. Ő azzal a Dicsőszentmártoni Bálinttal lehet azonos, aki 1592-ben Bágyonban volt unitárius lelkész. A tordai zsinat Várfalvi János kolozsvári, Gyarmati Gáspár kolozsi és Vajdakamarási Lőrinc gyerővásárhelyi lelkészekkel együtt Déva környékére küldte, hogy az „eklezsiákat, patrónusokat az igaz religioban megkonfirmálják”. 1595-ben Kékesen szolgált. Hunyadi Demeter idejében a konzisztórium tagja volt. 1596-ban Tordán volt rektor, még ugyanebben az évben a kolozsvári iskolába került. 1600-tól 1608-ig kolozsvári prédikátorként szolgált.¹⁴ Ő 1586 és 1595 között jegyzett a kötetbe.

A kolligátum 1630-ban már az erdélyi jezsuita rendtartomány tulajdonában volt (*Societatis JESU in Transsilvania 1630.*), és valószínűleg a kolozsmonostori rendházban őrizték. Azóta ugyanannak a (többször gazdát cserélt) gyűjteménynek a része.

⁹ TUDÓS S. Kinga, *Erdélyi testamentumok II. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei* (Marosvásárhely: Mentor, 2006), 154–155.

¹⁰ Ernst WAGNER, *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen* (Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 1998), 59.; A Vizaknai Református Egyházközség vegyes protokolluma (1715–1796) a Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatóságának Kezelésében. Anyakönyvek fond (378.) 8. f. 1r.

¹¹ GÁLFI Emőke, szerk., *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei II. 1600–1613* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület 2016), 18.

¹² BOGDÁNDI Zsolt, GÁLFI Emőke, szerk., *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei I. 1299–1599* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006), 341.

¹³ *Sum Michaelis Pesthi, emptus a dno Michaele Arany Devaino f. 5. Et itreum redemi ab eodem f. 5 anno 1583.*

¹⁴ KÉNOSI Tőzsér János, UZONI Fosztó István, *Az Erdélyi Unitárius Egyház története I.* (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2005), 205., 207., 331., 443., II. 190.

A bejegyzésről

A korpusz kéziratos széljegyzetei között három kéz írása különíthető el. Az egyik minden bizonnyal a Tordai Sándor Andrásé. Az ő kézírását az említett Eber-kalendárium, a Nauclerus-krónika, illetve a wittenbergi Magyar Bursa anyakönyvének bejegyzéseiből egyértelműen azonosíthatjuk.¹⁵ A *zsidók történetének* egyik széljegyzete (738. old.) is megerősíti az azonosítást, ugyanis a bejegyző hazájaként (*patria mea*) említi Tordát. A második kéz a Dévai Arany Mihályé, ő aláírta az egyik bejegyzését, jellegzetes kézírása pedig viszonylag könnyen azonosítható. Dicsőszentmártoni Bálint 1586–1595 között jegyzett be a kötetbe, az 1586-os marginália Kolozsvárhoz kötődik.

Dicsőszentmártoni egyik margináliájára válaszolt Dévai Arany Mihály, így feltételezhetjük, hogy 1595 után immár harmadszor került hozzá a kötet.

A Tordai Sándor András követő három tulajdonos bejegyzéseit nagyon nehezen tudjuk időben elkülöníteni, így nem zárhatjuk ki a sokat emlegetett, de részleteiben nem ismert közös könyvhasználatot sem.¹⁶

Dávid Ferenc temetéséről

Dévai Arany Mihály a gyűjteményben idézett egyháztörténeti munkák Ariusról, illetve arinanizmusról szóló részei mellé Dávid Ferencet és Giorgio Biandratát szidalmazó bejegyzéseket írt. A Tyrannus Ruffinus munkájának ariánusokról szóló passzusához (245. oldal) a következőt írta: „Nostrī seculi Franc[isc]o Blandratae tales furiae bestiales.” Küroszi Teodorétosz egyháztörténetének Athanasius és Arius vitájáról szóló része (455. oldal) mellé megjegyezte, hogy Dávid és Blandrata sokakat csellet tett ariánussá, hogy uralkodjon rajtuk.

Ioachim Camerarius Teodorétosz egyháztörténetéhez írott kommentárjának Ariusról szóló passzusa (525. oldal) mellé Dávid Ferenc haláláról szóló tudósítást jegyzett fel 1581-ben: „1581 Fran[cis]cus Davidis in Arce Dewa p[ro]pter suam heresim damnatus, ductus est captivus, ibique stultus fact[us] est in tantu[m] ut pro auxilio Dæmones advocasse primu[m][?] diu sic vexatus fuisset, obijt, sicq[ue] Asinina sepultura est obrut[us] ibi fui ego Michael Dewaj.” (Dávid Ferencet eretneksége miatt elítélték, Déva várába fogságra vetették, itt annyira

¹⁵ Ősz, „Tordai ... két könyvéről”, 317.

¹⁶ A témáról lásd: OLÁH Róbert, „Adalékok az »et amicorum« possessorbejegyzésekhez”, in szerk. NYERGES Judit, VERÓK Attila és ZVARA Edina, *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára* (Budapest: Kossuth Kiadó, 2016), 521–526.

meghibbant, hogy démonokat hívott segítségül, először hosszú ideig így kínlódott, meghalt, így számártemetéssel földelték el, ez alkalommal én Dévai Mihály is jelen voltam.) Dicsőszentmártoni Bálint a széljegyzet alatt cáfolta az állítást: „Mentiri divinitus prohibimur, Michael.” (Isten megtiltja, hogy hazudjunk, Mihály.) A cáfolatra Dévai később újabb margináliával válaszolt: „Oh Heretice Valent[ine] ZentMártoni, qui dubitas de infami morte Franc[isc]i Davidis, non mentior, sed quæ de illo scripsi vera sunt, testib[us] vere dignis comprobari possunt.” (Ó, eretnek Szentmártoni Bálint, aki kételkedsz Dávid Ferenc gyalázatos halálában, nem hazudok, mert amiket arról írtam, mind igaz, hiteles tanúkkal igazolható.)¹⁷

A marginália a legkorábbi ismert tudósítás Dávid Ferenc haláláról és temetéséről. Ugyanebben az évben, 1581. szeptember 1-én Szántó (Arator) István jezsuita szerzetes Claudio Aquaviva rendi generálisnak írott jelentésében számolt be Dávid haláláról. Ebben a levélben említi, hogy az egykori szuperintendens fogsága alatt megőrült, és gyakran mondta, hogy fekete katonák, azaz ördögök serege vette körül, akikkel együtt kell távoznia („a nigris militibus se circumdatum esse”).¹⁸ 1586-ban Antonio Possevino *Atheismi Lutheri, Melanchthonis...* című írásában beszél Dávid végóráiról, ahol szintén megjelenik az örület, illetve a démonok, akik útítársul szegődnek hozzá. („Turmae dæmonum apparenti dixit: Ecce, qui me comitem itineris expectant.”¹⁹)

Dévai Arany tudósítását azért kell komolyan vennünk, mert – a két jezsuita páterrel ellentétben – ő az illető napokban Déván élt, a lelkészi szolgálat nélküli temetésen pedig maga is jelen volt. Bejegyzése segít a korábban ismert két beszámoló bizonyos részeinek értelmezésében. Dávid megőrüléséről mindhárman írnak. A démonok jelenléte is közös motívum, ám mindkét jezsuita beszámolóban semleges a szerepük, a későbbi történetírás értelmezte úgy a beszámolókat, hogy Dávid viaskodott velük. Dévai Arany narratívájában viszont egyértelmű, hogy segítségül hívta őket.

A számártemetés (így nevezték a korban a lelkészi szolgálat nélküli elföldelést – ez volt a kiközösítettek büntetése) viszont nem jelenik meg egyik korábbi leírásban sem. Az elföldelés valószínűleg társadalmi eseményszámba ment, így

¹⁷ Köszönettel tartozom Buzogány Dezsőnek az átírás és a fordítás ellenőrzéséért és jobbításáért.

¹⁸ Andreas VERESS, *Fontes Rerum Transylvanicarum I. Epistolæ et Acta Jesuitarum Transylvaniae Temporibus Principum Báthory 1571–1613, I. 1571–1583* (Budapest: Athæneum Irodalmi és Nyomdai RT., 1911), 186–187.

¹⁹ Antonio POSSEVINO, *Atheismi Lutheri, Melanchthonis, Calvinii, Bezae [...] et al. nostri temporis hæreticorum ...* (Vilniæ: Johannes Velicensis, 1586) – USTC 25171, f. 97v.

lehetett szemtanúja Arany Mihály, aki akkortájt városa iskolájának lehetett idősebb (togátus?) diákja. Azt viszont sajnálhatjuk, hogy nem jegyezte fel az esemény pontos helyszínét. Gondolhatunk vársáncra, vagy éppen a mezőváros temetőjének erre a célra elkülönített parcellájára.

Dicsőszentmártoni Bálint cáfoló bejegyzése egyértelműen jelzi, hogy a Dávid Ferenc kultusza a halálát követő évtizedben már körvonalazódott az unitárius egyházban.

A bejegyzés figyelmeztet arra, hogy az erdélyi könyvtárakban őrzött kora újkori nyomtatványok széljegyzetei még számos jelentős adatot őriznek, feltárásuk a kor kutatóinak fontos jövőbeli feladata. Egyszersmind bízunk benne, hogy Arany Mihály margináliája beépül az erdélyi unitarizmus megalapozójáról és hatástörténetéről szóló történeti tudatba.